

СУЧАСНІ МОДЕЛІ САМОСВІТИ В УМОВАХ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ

Сергій Вишняченко, Владислав Шаповалов, Ірина Сальник

*Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка,
м.Кропивницький, Україна*

Прогрес в науці та технологіях, швидкі зміни у способах життя людей та поява нових професій передбачають, що людина повинна володіти багатьма навичками. Оволодіння такою кількістю вмінь та навичок не можливе без постійного навчання на основі самостійної діяльності, тобто самоосвіти. Самоосвіта є основою сучасної концепції неперервної освіти. Але більшість моделей самоосвітньої діяльності не враховують наявність різних форм навчання та особливостей сучасного цифрового освітнього середовища. Ми проаналізували деякі моделі організації самоосвітньої діяльності та запропонували внести зміни до змісту основних компонентів з урахуванням умов онлайн-навчання.

Ключові слова: самоосвіта, модель, онлайн-навчання, самоменеджмент, контроль, зворотній зв'язок

MODERN CONCEPTS OF SELF-EDUCATION IN THE CONDITIONS OF ONLINE LEARNING

Vyshniachenko S., Shapovalov V., Salnyk I.

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytsky, Ukraine.

Advances in science and technology, rapid changes in people's lifestyles, and the emergence of new professions mean that a person must possess many skills. Mastering such a large number of abilities and skills is not possible without constant training based on independent activity, that is, self-education. Self-education is the basis of the modern concept of continuous education. But most models of self-education activities do not take into account the presence of various forms of learning and the features of the modern digital educational environment. We analyzed some models of organizing self-education activities and suggested making changes to the content of the main components taking into account the conditions of online learning.

Key words: self-education, model, online learning, self-management, control, feedback

Постановка проблеми. Наразі ми живемо у часи, коли кожен має доступ до величезної кількості знань, які неймовірно швидко поширюються. Маючи необхідний обсяг джерел інформації, кожен здатен отримати гідний рівень знань у будь-якій конкретній галузі. Варто також згадати, що багато навчальних посібників тепер завантажено не лише у форматах для читання, а й у формі відео, що дозволяє нам навчатися набагато ефективніше, оскільки ми зберігаємо більше інформації від перегляду відео, ніж від читання книги.

Цифрове середовище розширює наші можливості, але, одночасно посилюються вимоги до фахівця майбутнього, який працюватиме в цьому

швидкоплинному глобалізованому світі. Ті риси, якими володіли висококваліфіковані спеціалісти ще 5-10 років тому, наразі стають мало затребуваними. Так, умови переходу на дистанційну форму навчання та праці усе менше потребують від фахівця наявності високого рівня здатності до колективної роботи, але, одночасно, вимагають таких якостей, як вміння знаходити та переробляти в короткий час значні об'єми інформації, планувати свою діяльність, ставити проблеми та знаходити шляхи їх розв'язання. Врешті, усе зводиться до найважливішого вміння – вміння самостійно навчатися, здобувати знання та відповідні навички (самоосвіта).

Прагнення самонавчання дійсно є важливим, оскільки завдяки йому ми, певним чином, постійно вдосконалюємо свої навички та постійно розвиваємось. Окрім самовдосконалення, людина в процесі самоосвіти стає достатньо компетентною в певній галузі, що дозволяє їй робити гарну кар'єру.

Був час, коли мати вищу освіту було достатньо, щоб отримати хорошу роботу. Але кількість випускників вишів збільшується. Роботодавці шукають фахівців, які просто мають відповідну освіту, а є самостійні та вмотивовані. Найкращий спосіб продемонструвати ці якості, показати нову навичку, якій ви навчилися самостійно. Одночасно, слід відзначити, що розвиток техніки та технологій приводить до появи нових професій та робочих місць. Щоб скористатися перевагами цих нових робочих місць, потрібно буде навчитися новому. Традиційна освіта в класі надто повільна, щоб наздогнати мінливий темп технологій.

Тож, не викликає сумніву важливість володіння навичками самоосвіти. Але постають питання, як та коли формувати ці навички, які методи та технології найкраще підійдуть для цього в умовах дистанційного або змішаного навчання учнів та студентів. Такі питання тривалий час знаходяться у полі зору науковців та методистів практиків.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема самоосвіти була актуальною на різних етапах розвитку суспільства. В різні часи ці ідеї висловлювалися Аристотелем, Платоном, Сократом, а також представниками світової педагогічної думки А. Дістервегом, Я. Каменським, Д. Локком, Ж.-Ж. Руссо.

Особливостям організації самоосвіти учнів присвячено роботи С. Акманової, А. Баранникової, Н. Бухлової, О. Василенко, Л. Коростіль, Н. Сидорчук, О. Танічевої, Л. Федченко та ін.

Самоосвітня діяльність була предметом розгляду багатьох закордонних дослідників освіти (J. Scott Armstrong, J. Atkinson, J. Guilford, S. Hase, C. Kenyon, M. Knowles, L. Morris, M. Rokeach, R. Thomson, та інші). Так, в німецькій педагогіці самоосвітня діяльність розглядається в безпосередньому зв'язку з неперервною освітою і є її невід'ємною частиною. Американський вчений Ч. Хей трактує процес самоосвіти як джерело життєвої сили і дотримується ідеї, що варто контролювати своє самонавчання і приймати самоосвіту як життєвий пріоритет. У роботі Дж. Гордона та Г. Буша самоосвіта розглядається як форма навчання, за якої учні несуть основну відповідальність за планування, виконання та оцінювання свого досвіду навчання. М. Ноулз описує самоосвіту як процес, у якому індивіди, за допомогою або без допомоги інших, беруть на себе ініціативу виявлення своїх освітніх потреб, визначення освітніх цілей, забезпечення ресурсами, джерелами навчання, вибору і впровадження відповідних освітніх стратегій і оцінювання результатів [2].

Аналіз досліджень науковців дозволив нам узагальнити основні характеристики цього поняття та визначити самоосвіту як цілеспрямований, організований, усвідомлений процес навчання, що відбувається у спеціально створеному інформаційно-навчальному середовищі, характеризується самостійністю та добровільністю, передбачає самоконтроль та веде до збагачення інтелекту та розвитку особистості загалом [3].

Проведений аналіз показав, що зміст самоосвіти учнів частіше за все пов'язаний із поглибленим вивченням окремих навчальних предметів, задоволенням пізнавальних інтересів у позакласній та позашкільній діяльності. Практика показує, що в процесі самоосвіти учні мають труднощі, які помітно знижують інтенсивність самоосвітньої роботи. Ці труднощі пов'язані з відсутністю у школярів умінь та навичок самостійної розумової роботи, невмінням систематизувати отриману інформацію та співвідносити її зі своїми прогалинами в знаннях основ наук. Тому результативна самоосвіта практично

неможлива без уміння навчати себе. Загальною потребою сучасної школи є створення умов, за яких кожен учень мав би змогу навчатися самостійно здобувати необхідну інформацію, використовуючи її для власного розвитку, самореалізації, для розв'язання існуючих проблем.

Метою нашого дослідження було теоретичне узагальнення різних моделей організації самоосвітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що навчання відбувається не ізольовано, а в середовищі, об'єктами якого крім учня є вчителі та однолітки. Таким чином, навчання за типом самостійності можна розмістити в континуумі, починаючи від орієнтації на вчителя чи іншу людину на одному кінці до самокерованого на іншому кінці (рис.1). При переході з одного кінця на інший змінюється рівень контролю над навчанням, а також обсяг свободи оцінювати навчальні потреби, визначати зміст своїх навчальних проблем і впроваджувати навчальні стратегії для вирішення цих проблем.

Рис.1. Навчання за типом самостійності

Організація самоосвітньої діяльності учнів залежить, насамперед, від рівня їх готовності. Зрозуміло, що формування навичок такої діяльності – довготривалий процес, який розпочинається з виконання самостійних завдань різної складності на уроках та в позаурочний час. Залучення учнів до виконання проєктів, написання рефератів, виконання домашніх експериментальних робіт, дослідницької роботи та ін. – напрями діяльності вчителя фізики з формування відповідних навичок самоосвіти.

Сучасні форми організації освітнього процесу, які наразі упроваджені у більшості закладів освіти України: дистанційне навчання, змішане навчання, онлайн-навчання – вносять певні особливості в традиційні технології самоосвітньої діяльності.

Дослідження онлайн-навчання привернуло велику увагу вчених і практиків. Багато з них виділили переваги онлайн-навчання, такі як зручність і гнучкість, а також його проблеми, включаючи технічні труднощі, відсутність почуття спільності, затримку спілкування в часі та ін. Особливо це стосується асинхронного навчання, коли учень чи студент не можуть з різних причин бути присутніми на занятті та спілкуватися з вчителем та однолітками. Значення навичок самоосвіти в цьому випадку значно зростає.

Розглядаючи різні аспекти самоосвіти у цифровому середовищі в умовах онлайн-навчання вчені звертають увагу насамперед на особистісні якості, якими повинен володіти учень, щоб досягти результатів у цьому процесі, а також на побудову самого процесу навчання. Звертається увага на те, що не менш важливим є попередній досвід учнів: які знання вони мають, чи вміють розподіляти час, наскільки високий є рівень користування ресурсами та гаджетами, як шукають інформацію, та чи вміють її систематизувати і т.д. Такі навички є важливими для правильної організації процесу самоосвіти, як це було показано раніше [3, 4].

Дуже важливим в організації самоосвітньої діяльності є питання контексту, оскільки учень може по-різному проявляти свої вміння в залежності від ситуації. Як правило учні мають високий рівень самореалізації в тій сфері, з якою вони знайомі, або в областях, схожих на попередній досвід. Наприклад, учень, який гарно володіє англійською мовою, буде мати високий рівень самоорганізації і на заняттях з іншої іноземної мови.

Ми проаналізували деякі моделі побудови самоосвітньої діяльності, запропоновані для онлайн-навчання та узагальнили підходи вчених у таблиці (таблиця 1).

Candy P. [6] дійшов висновку, що самоосвіта, як комплексна концепція, охоплює чотири виміри: «самоспрямованість» як особиста характеристика (особиста автономія); «самоспрямованість» як готовність і здатність керувати власною освітою (самоменеджмент); «самоспрямованість» як спосіб організації навчання у формальних умовах (контроль учня); та «самоспрямованість» як індивідуальне прагнення до навчання в «природному суспільному середовищі».

Пропонована модель не описує, наскільки організація самоосвітньої діяльності відрізняється у різних контекстах навчання, таких як навчання в класі чи навчання онлайн.

Таблиця 1.

Моделі самоосвіти

Виміри	Опис	Модель		
		Candy	Brockett, Niemstra	Garrison
Властивості особистості	моральні, емоційні, інтелектуальні, управління	особиста автономія, самоменеджмент	цілеспрямованість як особиста властивість	самоуправління мотивація
Процес	самостійність учня у навчанні	контроль учня самоосвіта	самоконтроль учня	самоконтроль
Контекст	середовище, в якому відбувається навчання	самоспрямованість навчання залежить від контексту	вплив зовнішнього середовища	

Модель орієнтації на особисту відповідальність. Brockett R. і Niemstra R. [6] поєднали в моделі перспективи як процесу, так і особистих характеристик. Вони також інтегрували соціальний контекст як компонент моделі. Проте в сучасному освітньому середовищі фактор контексту, який визначений в моделі досить обмежений, оскільки автори визначили соціальний контекст як різні фізичні установи, де відбувається навчання, такі як коледжі, бібліотеки та музеї. У сучасній освітній ситуації, коли віртуальне навчання продовжує експоненціально розвиватися, дана модель є обмеженою.

Модель Garrison D. [6] також включає властивості самоосвіти як особистісної якості, а також процесу навчання. Результат навчання досягається завдяки трьом вимірам, які взаємодіють один з одним: самоуправління, самоконтроль і мотивація. Самоуправління передбачає використання учнями навчальних ресурсів у контексті навчання: учні беруть під контроль навчальний контекст для досягнення своїх навчальних цілей. Гаррісон пояснив, що контроль учня не означає незалежність, а скоріше співпрацю з іншими людьми в контексті. З цієї точки зору модель Гаррісона має певну перевагу та

перспективи її запровадження. Проте в моделі роль контексту була дещо поверхневою.

Проаналізовані моделі були розроблені тоді, коли очне навчання було переважаючим видом організації освітнього процесу. В сучасних умовах освіта відбувається в різних контекстах, починаючи від очного навчання до віртуальних класів. Тому змінюються стратегії та концепції щодо самоосвіти.

Сучаснішу модель у своєму дослідженні представила В.І. Тернопільська [5]. В цій моделі також присутні особистісні характеристики, які включені у мотиваційно-ціннісний блок і передбачають ціннісне ставлення до самоосвіти; позитивні мотиваційні установки. Когнітивно-рефлексивний блок (оволодіння системою знань, самоаналіз, самодіагностику самоосвітньої діяльності, самоконтроль) є елементом взаємодії процесу та контексту. Модель є відкритою та передбачає наповнення її змістом відповідно до обраного профілю навчання. Одночасно, автор наголошує на важливості зворотного зв'язку та обміну інформацією між усіма учасниками освітнього процесу.

Є потреба також звернути увагу на модель, запропоновану Гайдою В.Я. [1]. Дослідник виділяє в процесі самоосвіти діяльність, пов'язану із роботою з великою кількістю інформації та формування відповідного уміння самостійно орієнтуватися в інформаційних потоках, що є важливим для навчання в цифровому середовищі.

Проаналізувавши дослідження різних авторів, ми визначили, що основні складові сучасної моделі реалізації самоосвітньої діяльності практично не відрізняються від запропонованих раніше, але їх зміст є суттєво іншим.

Серед особистісних якостей крім мотивації учнів і здатності брати відповідальність за своє навчання, слід виділити вміння використовувати різноманітні ресурси та надійні когнітивні стратегії. Такі якості як винахідливість, критичне мислення, творчість стають особливо затребуваними.

Процес навчання відбувається в сучасному комп'ютерно орієнтованому середовищі, з доступом до глобальної мережі та можливістю отримання знань різними шляхами: від прослуховування відео лекцій до самостійного опрацювання навчального матеріалу, розв'язування задач, проведення

експериментів, конструювання, написання рефератів тощо. Під час такої роботи усю відповідальність за її результати бере на себе сам учень.

Контекст включає в себе ресурси, структуру та характеристики завдань. Ці елементи визначають одночасно структуру усього курсу, який вивчає учень. Розміщення викладачем конкретних порад, щодо виконання завдань, корисних посилань, переліку питань для самоконтролю, дозволяють учневі якнайкраще організувати своє самонавчання за будь-якого варіанту викладання: синхронного чи асинхронного. Додавання контексту навчання є важливим у нинішньому освітньому середовищі, де немає одного домінуючого способу навчання. Контекст навчання не тільки впливає на те, як учні планують, контролюють і оцінюють своє навчання (процес), але він має потенціал впливати на те, як учень стає мотивованим до навчання, і як він або вона використовує різні ресурси та стратегії для досягнення конкретних результатів (особистісні якості).

Один із важливих елементів в моделі самоосвітньої діяльності, на нашу думку, є підтримка в навчальному контексті. Підтримка може надходити від відгуків вчителя або співпраці та спілкування з однолітками. Наприклад, конструктивний та інформативний зворотній зв'язок з вчителем може полегшити навчання, але простий оцінювальний зворотний зв'язок, такий як «правильно» чи «неправильно», може призвести до того, що учні намагатимуться зрозуміти, чого хоче викладач замість того, що вони зрозуміли під час навчання. Таку підтримку учень може отримати, коли демонструє результати своєї освіти: виступає з доповіддю, захищає власний проєкт тощо. Дослідження показали, що активна участь у контролі свого навчання може допомогти учням покращити свою здатність ефективно використовувати ресурси та стратегії.

Сучасна модель самоосвітньої діяльності учнів має чотири основні компоненти: особистісні якості, процес, контекст та зворотній зв'язок. Кожна з компонент наповнена змістом, що відповідає навчанню у сучасному цифровому освітньому середовищі.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Розуміння самоосвіти та самоосвітньої діяльності є лише першим кроком у досягненні мети, яка стоїть перед сучасною школою – сприяння навчанню учнів. Розв'язання такого важливого завдання лежить у створенні ефективного онлайн-середовища самоосвіти. Вчитель, який прагне розвинути в учня вміння вчитися, повинен розробити навчальне середовище, яке сприятиме такому розвитку. Проведений в статті аналіз показав, що актуальними є дослідження, пов'язані із розробкою нових моделей самостійного навчання учнів з урахуванням особливостей сучасних освітніх середовищ. Вивчення особливостей онлайн-середовищ, їх впливу на формування якостей самоосвіти може допомогти у процесі розробки ефективних методик самоосвітньої діяльності та забезпечити розвиток важливих особистісних якостей учнів. Наступним кроком нашого дослідження є розробка методичних підходів та сучасних технологій, що дозволяють розвивати навички учнів у самоосвітній діяльності під час вивчення природничих дисциплін, зокрема фізики.

Список використаної літератури

1. Гайда В.Я. Модель процесу формування самоосвітньої компетентності учнів основної школи на уроках фізики. *Фізико-математична освіта*. 2020. Випуск 3(25). Частина 1. С. 38-43.
2. Пришупа Ю.Ю. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх інженерів-будівельників у процесі професійної підготовки: дисс. ...канд. пед. н.: 13.00.04 / Київ, 2016. 226 с.
3. Сальник І.В., Жабіцька І.І. Самоосвітня діяльність учнів як провідний вид діяльності сучасної школи. *Наукові записки*. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – Вип.13.- Кропивницький: ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. – С. 146-151.
4. Сальник І.В., Жабіцька І.І. Технології формування навичок самоосвітньої діяльності у процесі навчання фізики. *«Наукові записки молодих учених»*, №6, 2020 р. [електронне видання] – Режим доступу <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/1761>
5. Тернопільська В.І. Моделювання процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. Збірник наукових праць № 25. 2016 р. С.16-22.
6. Song, L., Hill J. R. A Conceptual Model for Understanding Self-Directed Learning in Online Environments. *Journal of Interactive Online Learning*. Volume 6, Number 1, Spring 2007.